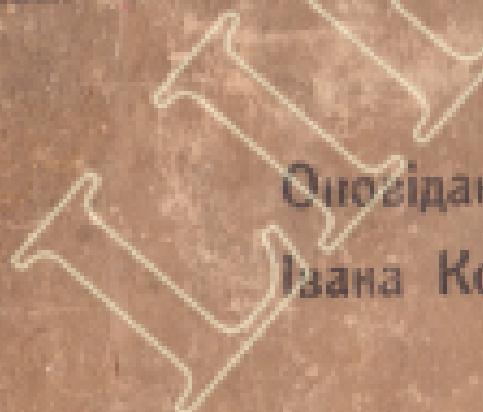

77.3/ЧУНДБ
851
Г 25

КИЇВСІ ПРОІДЛ. ПОСТІ ГРІНЧЕНКО ОНОВЛЕНОЕ ВІДНОВЛЕНОЕ

Оновлення про Івана Котляревського.

Написав Б. Грінченко.

Від вид. Тип. імпр. 1873.

Угол

к.

Большой План Всеславской Губернаторской
Административной Схемы.

Министерство Народного Просвещения.

Составлено в 1874 году.

Книжки пам'яті Насті Грінченко.

ОЕЗІСНТЕТ
ВРІЧЕНО

№ 5.

144
ОПОВІДАННЯ
ПРО

8992
1885

ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО.

1888
Написав Б. ГРІНЧЕНКО.

Літописька міського
дібдачоства
№ 1888

Вар. М. Грінченко.

83.3 (ЧУЖР) 5

841

Г 85

ІІІ

Третьє видання.

ІІІ

У Київ, 1912.

Друкарня Івана Кайсера та Другірія. Спілкн. Трилогія. 5.

Іван Котляревський

I. Молоді літа.]

Іван Котляревський народився у Івантиї 29 серпня року 1769-го. Для того був ді-
ніком у соборній церкві, а батько Петро—
кантемірієць у міському магістраті по-
стасельському. Плати на тій службі невеличка
була, а що одружився Петро Котляревський
та ще діти народилися, то й зовсім убого

доводилось жити. Добре, що хот хата своя була. Хата була шевелюка дубовій. Стояла воїн за соборною церквою на високій горі. Поблизу ропи, капиці та шпилі. Се тут колись фортеця була і шанц' покопано. Тепер все занепадало, травою пропростало...

Почав маленький Івась виростати, з пемондзятка зробився веселчак, багатувим хлопчиком. Не в рожоках та достатках довелось жити Івасеві. Часто так, що дома й їсти нічого буде. Просить Івась

— Мамо, їсти хочу!

А в матері пісого нема,—тільки й може воїн дати синові пшыток хліба. Вільме Івась той пшыток та й біжть з хати. Штанці на ясну драненай, сорочка засложеня, ноги босі. Та се дарма. Тепер літо, тепло, сонце так і сяє. Стоїть Івась біля хати, кусає хліб своїми білими азбами, дається навколо. Погляне праворуч—іруї а по крутих сади распо процітають; погляне ліворуч—лукі зелені проходили та гай шуміні стоять; а поміж тими луками та гаями тихо тече річка Ворскло. По под берегами Ворсклоними хатки білі під сонцем сяють, а за річкою десні дубові, з-чорни-зелені, стоять, а там пісхи білі розкипалися, а даліко-даліко, аж до неба з землею іспаче сходиться, синіє густий великий бір.

Гарно Івасеві на все те дивитися, і так він задивитися, що забуде й хліб їсти: очі в далино блакитну втупив, не ворухнеться, а хліб у руках білі рога деркати, не їсть.

І довго так стоять Інесь, красою світовою
ктишаючись, стоять, аж поки що несподівано
думи його сплюхне. Схаменеться Інесь, хліб
у зуби занову та й почне стрибати з гори.
Канави, рови, ями, буртища—все зеленою
тривою пожаростало. Інесь відійде пітався в
батька—ніщо те все покопано. Батько ро-
скавши лому, що се кріпость, фортеця була:
обкопувалися вояки шанцями, щоб легше
було від ворога боронитися. Розклавши лому
батько про козаків, про те, як води з турка-
ми, з татарами, з лахами висміялися. До
смаку сповідання Інеські приходо, хотів він
і більше дозвілатися, та батько й сам до пут-
ти не знав усього, що хлопці знати хотілося.

Тепер Інесь ходе по шанцах та й думав
про все те хинулє—про тій війни, про тих
людей... Ходе й думав, аж поки сусіди хло-
пець, товариш його, підсвоче та й злякає
його, крикнувши. І вже обидва хлопці біжать
до Воріка купатися. А там тій дітвори—
юрма. Купаються, хлюпощуться, на сонці за-
горілими спинами виблискуючи. Спідня оде-
жу Інесь і стріби в річку. Гарно, лехко хлю-
патись у воді, плавати. Довго купається
Інесь, аж поки голова під сонцем заболить,
ріж поки плечі туті сонцем напече. Тоді
одягнеться, біжить додому. Вибігавши він,
їсти хочеться так, що аж шкура болить.
Ускочив у хиту, зирка і гуки:

— Мамо, їсти хочу!

А мати сумно занов теж таки каже, що й
кімалі:

— Неха пірого, синку,—візьми хліб.

Бере іншої Івана хліб і єсть його так, що аж за ушина ланцють. Не журиться він убоєством. Завсіди веселий, стрибучий, блазнучий—звеселяє і себе, і всіх у хаті. А вже що щікавий, то се вже правда. Як почне розспіватися, і про те, і про се, і про інше, то вже той, кого пита, від звіс її одмовити бому, а він усе піттяється. І відомо любити слухати—і їсти забуде та слух, як мати іноді казку інаку. Та, що любить усіму сміховину розказувати. Потому яку побрехеньку, прибіжти задому—і так же докладу розкаже, що всі речочутися.

Бачить батько, що син лідріє та й казає, що чот уже нову вчигися. І віддав його в школу до діка. Не дічується Івана, учиться добре, незабаром усю граматику вивчив. Тоді почали вчити часловець, а за часловим писали псалтири. І дарма, що веселий та стрибучий був Іван, а не до книжки допадеться, то й спій скоки та бринки забуде.

Оськоже хоч Прихильний був до науки Іван, та не минув і пін „березової камі“. Дяк, учитель його, був старого заповіту людини і думав так, що як учив, то вже конче треба битися, а то погано школляр учиться. У старовину таких учителів багато було. І ото частенько доводилося й Іваневі заизнавати „субігн“. Такий авичай був: за все, що школляр за тиждень, одбував у суботу: тоді вже за одинимъ заходом далиши школиричъ „лопини та березини“

куштувати. Не до вподоби така наука Іванії була, і якщо їй виріс, то агадувавши, з приятелями розмовляючи, про сей пакистан шлях дяківської премудrosti. Але ж так тоді скрізь у нас учено,—то інше додавилось коритися.

Після цієї першої науки Іванії Котляревському довелося ще багато вчитися в семинарії (у Переяславі), доцілося бутичителем у санів і служити в Новгородській канцелярії, та добре навідомо, коли їй саме вчився, коли в тій канцелярії служив, коли вчителем був.

Про життя його в семинарії відомо, що він інші там почав складати віргі,—за те її прозвано його там *рифмами*. Учився Котляревський добре. Відів добре мови грекою, латинською й французькою. Бо французькому й розмовляти потік міг. Шіє в семинарії Котляревський урізано читав усікі книги, тими мовами написані. Найкраще знову він книги по латинському читав. Відомо ще, що він польської мови кмів. Довчиває в семинарії, але на поши не ехотів іти.

Відомо про Котляревського, що був він якийсь час учителем у панській сім'ї. Тоді пани більше дома свої діти вчили і на те вчителів до себе наймали. Сі вчителі жили в їх ли певелишу плату. Отож і Котляревському трапилося таке. Жити жому не дуже гарно було. Хоч панам і треба було вчителі, але ж там не дуже поважано панятих людей. То тіким учителям доводиться часто і

багато прискорого від господарів заливати. Мабуть так було й Котляревському.

Живучи Котляревський на селі, прихильник до сільського люду. Хочів він знати, як той народ живе, що робе, що думав й чого хоче. І стояв він одяганий у просту музичну одежду та й імов преміж мужиків, бував у людей у гостях, ходив на вулицю, по вечорниці, на досвітки. Там він прислухався до народної мови, до гарних пісень, приєднався до народних звичаїв. Усе це він зауважив та записував. Тоді таке діло лайве було, бо освічені люди думали, що то дурниня—знати, як народ живе та що думав. А Котляревського все те дуже цікавило. Все, про що згадував він, на селі живучи, дуже допомогло нему пізнім, як він свої твори складав,—інбо чи не тоді, на селі, почав він і *Енейд*, найголовніший свій твір, писати.

Як був Котляревський на службі у Новоросійській гауптштадті, то доброго там нічого не бачив: товариші-судовики були хабарники і тільки за хабарі і робили діло, а ж убогому чоловікові нема з чого дати хабара, то не міг він працедного суду знати. Тільки те й було доброго Котляревському з його служби, що він родивши гаряад на тих людців, а потім їх в *Енейді* описав. Року 1796-го він пішов служити до тійська (до сіверського карабінерного полку) і прослужив там до р. 1808. Тоді Рошин покинув з Турцією, дак і Котляревському в багатьох битвах доводилося бути. Старийна ріб-

сыном Котляревського зробила, бо був він
роздумний та коробрій. Та став він через важку
службу на здоровлю занепадати і пішов з
пісемкою конитиною. Ще як був він на службі,
то надруковано було початок його твору
Енеїда (року 1798).

Спершу Котляревський радив був, що з
пісемкою пішов, і пішов:

— Коли возак у поїзді, тоді він на волі.
А дали, трохи агодом, роздинися, — мож
жити піз а чого. Тільки й була в його бать
ківська хатка стареняла. Шукав-шукав собі
місці праці, — нема. Тоді вилучався та й по
лявся піз до Петербургу шукати собі там
роботи.

Довго Іван Котляревський, бо тоді ма
шини-залізниці не було, ще жінки їздили.
Та ще й грошей не сурт було. То материн
ся добре, поки доїхав. Та хоч і доїхав, а
доброго їхного не знайшов. Шімкою по певних
начальниках роботи прохати. Хоч його *Енеї
ду* уже р. 1798-го було надруковано і на
Вкраїні вони візім до вподоби призначали, та
се не помогло Котляревському, і служби він
не знаходив.

Де дали — гірше ставало Котляревському
в Петербурзі. Громі всі витратив. Дешево
бому сидіти не було, а спати не топивши.
Сама шинела поганенька за все відбувала:
у шинелю підголови, шинелю виривався,
шинелю замісто шостої слав. Та не дуже
гріла шинела! Нафірше ж те, що нічого було й
робити, півіть і читати не можна було.

Прийшла осінь, смеркався рано, а свічок нема за що купити. А Котляревський дуже книги любив читати. То існує в спічка часом, то так уже він й береже: на годину, на дні заспіте, почтиться та й гасить. А довгими вечірами думав бідоханний про свою гірку долю. Мабуть отоді міні і бароні оці про „Долю“ написав, що вжив:

Без розуму люді в сіні живуть гарно,
А з разумом та в недрі тільки проходить марно.
Одя доле людськое, чори ти неправдино,
Що де шиних дуже греши, а до нас шісни?

Силкувався Котляревський не журитися. Хоч і доводилося гостоду й холоду замнавати, та звик він до збоства і був чоловік при здоровлі. Котляревський був на зрост середній чоловік, у плечах широкий, дужий, волосся було чорне, очі теж чорні, бліскучі й розумні; обличчя біле, довгаєте, трохи зісна чорному пошкодила,—та за те було наче ласкаве та ввічливе. Був Котляревський людина весела, то й при лихій годині жартувати не поганда—усе в своїй долі кепкунав, рівняв пристя до живок непосидячих і казав:

— Оце жіночкі наatura—щистя.

А поже ж хоч і який твердий чоловік був Котляревський, та донікулило йому таке життя. А найбільше за домівкою замкнувшись. Отже прешті таки поталанило Котляревському. Допоміг чорному якісель добрий чоловік. Року 1810-го (у червні) настановлено Котляревського логтидичем у полтавському „посрітительному“ дому про побогих панських

дітей. Служба поганецька була і плата непоганчика—300 рублів на асигнації на рік (100 руб.). Та Котляревський і тому радий був, а найбільше, що лома жити: він хотів у своїй країні і жити, і сміхти. Тоді він пішов з Петербургу до Полтави.

ІІ. Енеїда.

Року 1798-го надруковано в Петербурзі книгу Котляревського так назину „Енеїда, на малоросійській мові переліцювання Н. Котляревськимъ. Изпечатана въ трехъ частяхъ“. Тут були тільки три перші частини сього твору. Останні три частини Котляревський написав уже згодом, а їхнє виходження, шосту частину, не зміг сам і видрукувати: й вже як він умер видрукувано. Але я розповідуватиму тут про все що книгу за одним разом, щоб зрозуміліше було.

В старовину у нас думано, що також мовою, як якнай варод говорить, не можна книжок писати. Аж далі обібралися такі люди, що почали б простою мовою писати, такою, як наш народ говорить. Простою мовою писано тоді всяка комедія, і ті комедійки виставлювали на театрі: ще складали весілі пірні: сміховини—такі, що в їх щось пегарне осміювалось: пісні до співу; вірші різдвяні, величодні—такі, що їх проносили на Різдво чи на Великдень і залибки вінчали по панських господах. Та під ці писання тільки рукописами поїхав

людьми ходили, а не друкувалися; з усього, що тоді народньою мовою складено, вилучувано було малоє ет. наприклад, одну пісню, що так починалася:

Ой год іши жутися,

Нора перестати...

Її сплав р. 1792-го отаман чорноморських козаків Антін Головатий.

Ідучи слідком за іншими, почав і Котляревський українські вірші складати ще як був у семінарі, і ті вірші товаришам його до іподоби привідали. Але він їх не друкував, і першим його друкованим твором була „Енеїда“. Щоб єю книгу зрозуміти, треба спершу це єт що знати.

За тих часів дуже люблено читати про греків та про римлян (латинців) — єс в етаріонну таких для народи було. Греки жили і там де й тепер живуть, — за Туреччиною, та ще й по всій Туреччині й по інших місцях. Латинці або римляни жили там, де тепер Італія з городами Римом, та підгорнули ще всіх від себе й інші краї, то й була їх держава широчайша й величезна. І греки й римляни були народи дуже розумні, освічені. Освіта, наука перейшла до нас від їх. Віра в обох народів мало не однакова була. Вони вірили, що на світі багато богів є. І ті боги такі, як і люди: мають тіло, йдуть, п'ють, спідять, одружуються й діти мають, грішити можуть — усе, як і з людей. А тим од людей одрізнялися, що ці боги незмірні, бессмертні були і мали силу не людську, а божествен-

ну,—тим вони панували над світом. Найстаршого бога греки називали—*Зевсом*, а римляни—*Юпітером*,—він над усім світом порядкував, а непокірних громом та бліскавкою карал. Зевсому жінку назили *Юноною* (у греків *Герою*),—вона була сестрою своєму чоловікові: служебницею в неї була богиня *Гесія* (Веселка); богинею над землею була *Рега*, богом над морем і водою—*Юпітером* брат—*Нептун* (у греків назився *Посейдон*); у підземному царстві панував бог *Паулон* з жінкою *Прозерпіною* (у Греків називалися воною *Гадес* з *Персефоною*); у цьому підземному царстві жили померлих душі, а стеріг їх царство триголовий лев *Цербер*. Синьою дочкою Юпітерової *Мінерви* (*Афіна-Паллада*) була богиня над розумом, мудростю, наукою. Над світом та співом був бог *Аполлон*, а під його присудом були богині музи. Над вогнем богом був іонавль *Вулкан* (*Ефес*); він кузнечаний був, та жанка в його була чудою краси—*Венера* (*Афродита*),—єй над коханням та над красою богиня була; як звелить жона, то й син *Амур* (*Ерос*) посыпав стрілами кохання людям у серце. Над торлом та над промислом був бог *Меркурій* (*Гермес*): як кули треба було, то Юпітер його посыпав. Бог *Бол* порядкував над своїми дітьми *Літрами*. *Бахус* (*Діоніс*) був богом над бенкетами, над піаштвом. Бог *Марс* (*Арес*) порядкував війною, сварив прохід себе людей і допомагав їм воювати. Та є багато ще великих менших богів було,

і може своє діло зробити. Здебільшого боги на горі Олімпії живли.

Усьому тому греки й римляни вірили і думали, що воно є справді так є. І книги про своїх богів писали. А вих книгах описано, як греки чи римляни жили, що робили, як над їми боги багували, поселяли їх, або карали. І дуже потрібно ті книги складено, і цікаво їх читати буде. Багато з тих книжок дівержалося й до наших часів, то й тепер їх можна прочитати. За Котляревського часів усі освічені люди залюбки читали про тих грецьких богів, царів та герой. До видоби всім ті книги були, і деякі вчені ладе й писемники думали, що треба всіх так писати, як греки та римляни писали і тільки про тих царів, героїв та богів грецьких та римських. А про простих звичайних людей писати, мовляв, не годиться: хиба ж воїни варти того, щоб про їх у книжках писати? Коли й про своїх людях боролися тодішні писемники писати, так знов писали то про царів, то про панів, а про простий народ і гадки в їх не буде, проб і бого в книжках як треба описати.

Все оде набуть не до видоби Котляревському буде. Він думав так, що можна і треба свою рідну мовою і про простих своїх людей писати. А був він чоловік дуже веселий. Отож й змігшиши писати про тих грецьких богів та царів на сміх описати, мов би воїни жили й робили так, як наші прості люди. Се він зробив все це.

Ще перед Христовим Різдвом жив у римській державі письменник Вергілій. Сей Вергілій написав книгу,—поему піршом, —про цара Енея, що називав її *Енеїдою*. Болісльдно греки з городом Троєю воювали. Повозували його, арубинували, людей побили. Тільки де хто з троянців утік. Утік і Еней. Сей Еней був з тих цариків, що постригали Трою боронити. Як греки, руйнуючи, залишили Трою, він вийшов з города на плечах свого батька Ахілла, за їм утіло чирило троянців, і всі попливли суднами морем. В *Енеїді* описував Вергілій, як, утікши Еней з Трої, плив морем, куди заїхав, якій мові пригоди траплялися, як-ні в землю Італію приїхав і там оселився і став царювати, і з того ніби то латинська чи-то римська держава почалася. Та ще так описувалось, як Юпітер, Венера та інші боги пообляли Енея, а Юнона шкодила йому. А се через те, що Еней був син Венери, — вона його по-родила єділ Ахілла, а Юнона Венеру, дуже не любила — тим і синові її, Енею, всяку шкоду чинила. Усе те, звісно, жаха, та римляни тому юртили, і Вергілій написав свою поему, щоб свою римську державу похвалити.

Ото я надумав Котляревський ті події, що іх Вергілій описідає, перегазати по своєму. Він і почав писати піршом по іншому, і так описує тих богів та троянців, чов би они були наші люди: і мову, і личчя, і одягу — все їм інше дав. Та ще наявніше так усе списує, щоб кумедійше було, щоб сміхом

внин більше було. От, і хоти хочете, він описув, як Еней з Троя вийшов:

Еней був парубок материнний
І хлопець хоті вуди юдик,
Улисъ на всеє зде проіорий,
Зенітій од віх бурави.
Но трека, як спалили Троя,
Зробили з неї скарту гіві,
Він, макин торбу, чигу ділі,
Забралиши денях тюлії,
Ожавених, як гиря, ланці,
Штаки з Троя позлили.
Він, швидко зорубивши човни,
На сине море виступав,
Троїці заспішили вони,
І куди очі почутою.
Но дія Юнона, суча ловка,
Розгудкуватиє, як кочка:
Еней не любила стріх;
Дінно уже вона ходила,
Якоть щоб душам подетла
К чортам, і забор' дух не вих.

У Вергілія цих римських богів описано, звично, з шанбою, про їх та про їх ділакожкети а тощою. А Котляревський на сміх про їх пишав,—от хот еще прочитайте, як Венера прийшла до Зевеса про Енея прохати:

Венера не послідила жілози,
Прозорна, які І не каші,
Шебачила, що так воложи
Еле синка, що як звалис
Уміджа, причепурилася—
І як в неділю породжавася.
Хоть бж до дужки на танці!
Висла очіюк троянотий
І кутук з усими дастровин.

Пішм к Зенесу та ралець.
Зенес тоді крізь спуху
І оселедчим заїдає;
Він, съму винувши восьмуху,
Послідка з квоти наливків.
Прийшла Венера юріванинськів,
Заспаканівши і заміскованівши,
І стала ханити перед ним.

А от ще Юпітер так утамонув Венеру
та Юнону, як вони посварились за Евсея та
одна другу хотіла бити:*

— „Та цято, кортни ерої!“
Юпітер грізно закричав:
„Обож які обіб'ю а зроби:
Щоб нас, бубльчики, враг побрали!
Не буду нас короги, гронати.
По п'ятам виб'ю чубуками.
Одним заставлю віснити:
Я єс тяю топирати.
Заставлю чесне в світі жити
І зароз дам тебе юди знати.
Мояки! роти перекривайте:
Хто писне—мерду рожіжку!

Отже кумедію списуючи, сплакується Котляревський у своїй книзі осміяти все те же гарне, що він серед тодішніх наших людей бачив. Чи паки те погане роблють, чи мужики—Котляревський однаково з того сміється. Наїбільше пак піццю ганить і раз-у-раз із його глузув.

Котляревський описує, як Еней у пекло прийшов і що він там побачив, які там грішники були і як їх там карано. Вісено — сказка і пісня того Еней не бачив, але Котляревський списав пекло так, як прохід про-

тим народом про його сповідань. І ото,
щоб згадати те погане, що тоді в нашій
землі робилося, він і напав до скла усіх
грішників:

Лівів, скорух і мачух ламіх.
Вітчими піни, тості скуб'яти.
Заті і скуні житиги.
Сердіці шураш, браги.
Зовиці, пастки, пирожки.
Шо все трептило без умовки,
І які тут були яти.
Найсь кліци теж стояли,
Нашуали все в куліх пагір,
В руках алчні держали.
За ухи пасякоали пір.
Се все дечинськ та сонячкі,
І жадій і якіх людескі,
І всі прокліти шансарі.
Шандонні, сокретарі.
За сими язилі скелі покури,
Шо не дивилось і на світ.
Смиренний була натура.
Скінчан теж на житі;
Умілько Богу все винадісь.
На тиждень днів по три постілись.
І в службі не дали людей;
На четверах мир пересуждали
І єдною пісочкою ве гудили.—
Вночі ж було во без гостей.

Де даті йде Еней, то все більш та більш
бачить усіх грішників:

Багатих та скучих вливали
Ростопленів ерібо в рот,
А брехунів там виставляли
Лизти старих сковород.
Були так купчики проворі,
Шо їдили во прямржки

І за архівцю на підберний
Поганий продовили крам.
Тут всій були проаки,
Перекупки і піндропки,
Жади, мінізя, шинкари.
І ті, що фата-маги вонти,
Що в боксах гариччи носить,
Так всі цехлиси крамари.
Шинквиди і золотоге,
Всі зводники і всі парни,
Ярининки і всі п'яноге,
Обманщики і всі хоти.

Не забув Котляревський і судовиців, що
за хабарі крикдили людей. І ті в його в
пеклі опинились:

Всіх старшиних тут без розбору,
Шанах, вішаних і слуги.—
Давши в неко добру хмару,—
Всіх по засуді, як хотим
Тут всій були вежмистри,
І ротваси, і бургомистри,
Судді, підсудді, писарі,
Як що прайді по судили
Та тільки сротики луніли
І схібрали хабарі.

Про чоловічо грішниця каже Котлярев-
ський, яку він вершить музу. Таким робом,
ніби то пажло описуючи, Котляревський
справді докориє тим, тих ганить, що такі
гріхи роблють на світі. Часом він дуже до-
тепно каже, а часом і не зовсім додаду. Є и *Emisi* таке, що таки воно й зайве: Котлярев-
ський часом переборщай і на сміх докла-
дни і неавичайного чого. Та се вже скрізь
так буде, що чюдюкі без помилки не живі,
і пізне людське дло без пали не буде.

Як видрукувано Єнейду, то всі почали
її читати, то хто сміялося, а хто й гнівав.
Гнівалася ті, що з їх Котляревський наслід-
нів за погані їх діла. Але ѿ добре Кот-
ляревський учинив. Во кому хто робить
негарне та йому скажуть, що се негарав,—
то вже тому кором, і якщо якні савість має,
то може й інше, хоч і посередиться спершу
трояхи за ложір.

Ще свою книгою Котляревський показав,
що можна й треба писати не про
самих царів та падів, а й про простих людей.
Котляревський осміяв і богів, і князів, і му-
жиків—мов усіх зрівняв усі бо люде, у всіх
є добре й зло, про цих можна й треба го-
ворити.

Як прочитали люде Котляревського по
українському написану книгу, то побачили,
що й по написану жестко дуже добре писати.
З того часу й книжі книжки, нашою новою
шевелі, друкують почали.

Каже вже, що Єнейда мало не всім до
великої висодоби пришла. Читано її й пере-
читувано. Хто не міг друкованої книги здо-
бути, той списував її собі. Були такі люде,
що мало не всю Єнейду з головою, без книжки,
прокинати могли. Деякі пірні з Єнейди
пільгі поміж люде замісто проказок.

Слава про Котляревського широко пішла.
Кажуть, було з їм одного разу таке. Як во-
ювалися Росія з Турками р. 1806 та 1807,
то Котляревському довелося перейти через
ріку Дунай з турецького боку на наш. Перео-

зали його дві запорожці (бо, як Запорожську Січ зруйновано, то частка запорожців утекла до турків за Дунай та там і жила).

То се двоє з тих запорожців і перевозили Котляревського. З обличчя юни побачили, що Котляревський земляк їм. Вони спіталися, як його прізвище. Той відповів:

— Котляревський.

Ті засирнулися та й знов питакою:

— Чи не той, що скомпонував *Енеїд*?

Котляревський усміхнувся та й відповів:

— Той самий.

Запорожці страшенно зраділи й спікнули:

— Так се ти, батьку наш рідний! Ци, батьку, до нас,— ми тебе єрдимо старшим.

Почин підпорожців письменні бути, а *Енеїд* вже до їх у Турецьку зайшов. Чи так воно сприянді було—хто його зна. А що дуже люблено Котляревського за його книгу, то ось так.

ІІІ. Полтавське життя.

Може і кілька, що Котляревський, після поганої до несхожу в Петербург, здобув такі собі посади: насташоючи його начальником над полтавським „домучим“ воспитання дітей більнихъ дворянъ². У тому дому жило й училося з 200—250 хлопців. За всім треба було доглянути, всьому дати лад, і Котляревський, як треба, дбав про своє діло.

У Полтаві добре він подалав і з пана-ми, і з простими людьми. Він дуже лідинав

і з „малоросійськимъ генераль-губернато-рояль”, князем Лобановим-Ростовським. Котляревський звичайно з усіма сілкувався ладнати. До того ще добрий оповідач із його був, то всі й любили слухати його побре-хеньки народні та приказки. А то часом наче так себі важе, як справді, — то „на злогад буряків”, осмюючи, ганочи що небудь не-гарне таке, що в Полтаві робили. І таке, бувало, слово відне, що його пана там, чи кого, і пішише, як той добродій тут і сидить і чуб, та вже мовчить, бо як зачесин Котляревського, то ще горіше буде, бо в його панк гострій і з йм пра збідакаєш.

Дома Котляревський жив по простому у своєму певеличному будиночку. Була в його свій певеличка бібліотека (книгохріння): там найбільше були французькі та латинські книги, чи поперекладані з французької мови. Так пішиши були в його оці книги, і він їх любив читати: повість про лицаря Дон-Кіхота — еспанського письменника Сервантеса, роман (повісті велики) англійських письменників Вальтера Скотта та Купера. У гостину до Котляревського ходило небагато приятелів. З усіма він поводився просто та вічально, а найбільше з простими людьми.

Він любив ходити в гостину до постган-ських козаків, міщан та мужиків, — і всі вони його добро знали. Було йде Котляревський вулицю, зостріва його хто з їх, — скідає зпра шапку, пілоняється й кізач:

— Здоров був, пане Іване Петровичу! Котляревський радий.

— А, здоров, здоров! — каже, — й ото спиняються серед вулиці та й ну розмовляти.

А то якісь які йде, — і ти йому вклоплюєшся.

— Здоровенікі були, добрітіо-кумо!

— Здоровенікі й ви, кумо! — відповідає Котляревський.

У Полтаві все знали Котляревського кумом, бо він кумувати дуже любив. Хто підходить прохати його до себе кумом — чи багатий, чи вбогий, — до кожної іде; та й любив він бувати в простих українських селіх — там уж було йому до хочу рідною мовою, з пріказками та приховками, любо погомоніти.

Не дурно Котляревський жився й з великими панами. Бувало ж якого бідникаху скривлятъ там де, то він іде до Котляревського, а Котляревський — до тих панів, та й поклонюється про чоловіка. І чимало було таких, що він йде у пригоді став, — то ж і люблено його за се та поважано.

Знано його й по всім і по інших містах, бо багато людей читали його „Енейду“. І родумі люди, письменники вели, в Полтаву заїжджаючи, приходили до Котляревського, щоб побачити та послухати того чоловіка, що Енейду склав. І всем він до кінця припадав, бо відчінливий та розумний був. У Харкові його так поспішено, що обіграно членом харківського письменницького това-

рнестка, а р. 1822-го обірано його теж за члена саме в таке товариство і в Петербурзі.

Так і жив Котляревський у Полтаві і не відав свого діла, а писав далі „Кнейду“. Уривки з 5-ої та з 6-ої частини її він видрукував у журналах: „Соромонатель“, „Утренняй зібрана“ та „Украинскій Вѣстник“, що видавався у Харківі.

А тут ще нове діло прийшло Котляревському.

Генерал-губернаторі схотів завести в Полтаві *театр*.

На театрі удають таке, що буває і в житті. Ті люди, що удають на театрі, називаються *акторами*.

По містах єсть такі велики будинки, що називаються *театри*. У театрі є дуже великі хати, її розділено на дві половини. На одній половині актори грають, — та половина називається *сценкою*. А в другій половині хати люди сидять і дивляться, що робиться на сцені, як актори грають, що вони удають.

Коли що веселе, то те називається *жарт* або *комедія*, а коли сурне, драматичне або *трагедія*, а коли все співачество, то — *опера*.

Театр — це діло дуже добре. Там удають і гарних людей, і поганих. Од гарних можна навчитися, як годиться робити, а поганих там осміюють, щоб ніхто інший так не робив.

Стакий театр і схотів завести в Полтаві генерал-губернатор. Він попрохав Котляревського поклонитися сим ділом. Котлярев-

ський залибки згодиши. Скорі зниблітись, листе, що скотили грата на театр, запанувши й будинок на театр, то й почали виставляти. Котляревський усьому порядок давав і сам часто грав,— і добре відчути.

Згодом і Котляревському скотило щось своє написати таке, щоб його на театрі виставити можна було. Він і написав про лівчину полтавську Наталику, як Й мати заміж силою за пана хотіла віднати, і що з того сталося. І називав свою писання „Наталия-Полтавка”.

— Почали р. 1819 „Наталию-Полтавку” на театрі виставляти, і дуже певні добрым людим до вислоби приїхали.

„Наталию-Полтавкою” чіпали добра зробили Котляревський. До того часу коли Й удавано в нас у театрі на сцені мужика, то все зважаєсь кумедійного, удовлети на те, щоб із його поглувувати. А Котляревський не кепкуває з мужиків, а помінувши, що й проглі сильські люди — там! ж люди, як і пані, так саме Й люблять, і жучати є, як і пані.

У „Наталиї-Полтавці” досить прямливо змальовано життя тих простих людей. Оспічені люди побачили, що їх життя цікаве і багато з їх скотіло довідатися й більше про його. Ще в „Наталиї-Полтавці” всякі пісні співаються. Сі пісні Котляревський або просто в селі від народу паяв, або сам посподарив йд такі сильські пісні. Сі пісні дуже доволі добри припадали нашим панам, і почали їх скрізь співати. Побачили, що наші пісні

добрі, та й почали читати від седми ще й інших сільських пісень. Се пособство освіченим людям співзанятися дужче з сільським народом.

Як дуже до смаку „Наталка-Полтавка“ тодішнім читачам та глядачам привела, про се один письменник, Семенівський, назвав р. 1846 таке: „Ніяка покість, інше писання досі так до вподоби українцям не припало, як „Наталка-Полтавка“ І. П. Котляревського сотні сиників з неї й тепер ще по всій Україні гуляють: перед став сказати пісні, що Іван Петрович писав, а є чимало таких людей, що з голови всю „Наталку-Полтавку“ можуть проказати“. І справді, так гарно Котляревський „Наталку-Полтавку“ написав, що й досі й її всі читають і на театрі залюбки дивляться. Після того, як Котляревський шлях показав, чимало людей почало по нашому писати, щоб на театрі виставляти: наше народне життя малювати. Тепер таких писанинів уже сотні є, і чимало з їх дуже добрих. А все ж за сими новими добрыми творами не забули дивно написану „Наталку Полтавку“, і тепер ходять дивитися на неї в театрі так само залюбки, як перед 75-ма роками, як її тільки написано.

Згодом Котляревський написав ще й другий твір, назвавши його „Мосаль-чарівник“, і його на театрі виставлюють. Хоч він і трохи за „Наталку-Полтавку“, але і в йому є чимало доброго. Там Котляревський осмієв тих наших людців, про як пома-

жутися трохи в те письменство, то зараз починають кириу гнути, уже і батька та матері не поважають, людьми гордують, язика лизають, у пани шутися. Такий у Котляревського канцелярист писарчук Хвінтик. От як він про свою матір пише! „Місъ скучно сидѣть дома и заниматься съ матушкою. Она такая простая, такая недорока, но все же по старослов'янски поступаетъ: рано обѣдать, рано спать ложатся, рано просыпаются, а что всего для меня несноснѣе, что въ нынѣшнее просвещенное времѧ вѣщается по старинному и носить очишки, пампушку, плахту и прочие мужички наряды.. Можна ли смотрѣть безъ стыда и, не запрасившиясь, называть матушкою простую старуху? Ежели бы мои товарищи и друзья повідомили мені съ меню писать, и споргать бесъ отъ стыда, по причинѣ ихъ пасквиликъ”. Простіші люди у Котляревського кричу за свого писарчука. От, напримір, Тетяча таке йому пише: „Гріх вам смертальній таким сином бути. Яка б мати ваша се була, а вѣс вона мати. Вона ж у нас зажива добра, розумна і поважна, а що себе веде по простому, съого вам стыдитись нічого. Ви думаете, що напіматка ваша вже й гірша од вас за тим, що ви письменний, пажили якийсь чинок, одежда коло вас облила, і ви причепили, не знаю для чого, дворянську медаль? Та вона ж ви родила, вигодувала, до разуму довела”... Сю Тетячу Котляревський списав дуже розумною молодицю.

„Москалъ-чарівникъ” теж до вподоби

принав землякам, і його довго на театрі виставляли та й тепер ще чимало виставляють.

Окрім цього, Котляревський писав ще чимало іншого. От, наприклад, перекладав з французької мови байки французького письменника Лафонтена; записував народні пісні, приказки сільські, щоб все це надрукувати. Надрукувати на те хотів, щоб учені люди бачили, як то гарні шеви й розумні приказки наш народ поєднав. Та все не вудись поділося, і його не надруковано.

Не кідав Котляревський дописувати і найбільше сіле писання — *Енеїду*. Врешті дописав він все і склався з того чимало книга. Уже він і віддав її надрукувати, та не судилося йому до того дожити.

Цяно потяг Котляревський нездужити, а р. 1835-го мусив уже й службу кинути. Схуд Котляревський, посив інесь. А все ще несатий та любийший був. А далі, як притихла його хвороба, то вже нікого й не бачив, лежав хворий. Довго мучила його хвороба, та не реметував він на те, терпів. Прийшла й смерть. Він умер р. 1838, жовтня у 29-й день. Було йому тоді мало не 70 років.

Заплакала вся Полтава, ховаючи Котляревського. Заплакали ті прості люди, що він їм пособляв та за їх оступався; заплакали й ті розумні, обічені люди, що любили Котляревського та шанували його за гарні писання...

Могила Котляревського.

Дощ ішов, хмарно та сумно було; як несли Котляревського в труні до холодної міни. Та не розгнав дощ тих, хто любив

бого. Юрмажи йшли вони за його домовину—вбогі й багаті, палик й музиканси, чоловики й жінки.

Постоїли Котляревського в холодну яму, засипали сирою землею. А зверху поставили надгробок і на ному написали, що тут поховано і що він на світі зробив.

Сумні розійшлися люди з життя і однією зосталися вони на владичині...

Але між людьми засталося те добре й гарне, що зробив Котляревський— се його пісні. Їх і тепер читають, а їх добрі й тепер користь мають. За се шанують і шануватимуть ім'я Івана Котляревського.

Року 1868-го наїшло сто років, як уперше надруковано Енеїду, і з приходу цього 1908-го року 20-го та 30-те березня в Полтаві одбулося велике вкраїнське свято: поставлено пам'ятника Іванові Котляревському. Поставлено його на гуртій гроні: складлиши люди кожне по своїй строїці. Вагато людей зібралися в Полтаві і з України, і з рідної нам Галичини шанувати пам'ять того, хто перший почав писати народною мовою і про циї престий народ почав писати, не глузуючи з мужика, а оступаючись за його і покладоруч, що й музик така сама людина, як і пан і така сама почуття має.

Попрієздили люди, попривозили вінки і поклали їх перед пам'ятником, висвятивши пошану й подику Котляревському. Потім

Пам'ятник Котляревському в Полтаві.

Шановано пам'ять його прозовизи про його величкі заслуги перед Україною. На театрі виставили його „Наталку-Полтавку“.

Два дні відбувалося це всеукраїнське свято.

Сто років уже лунало серед людей правдиве слово Котляревського, та й довго, довго ще лунатиме. Він заробив осі слова Шевченкови, що вирізьблено на його пам'ятникій:

Будеш, батьку, винувати,
Що ми живуть люди,
Що ми сонце з неба оти.
Тебе не забудуть.

Філіїль Філіппі

Лисичанський.

11 - 94 р.

Григорій

Бонч-Ассе

Дроздовський

12/II 98 р.